

Дитяча могила

Микола Костомаров

Переклад Юрія Винничука

В селі Генделівці дуже багато різноманітних могил. Є місце, яке називають Камінням, де аж сорок дві могили стоять одна біля одної, а посередині одна дуже висока, вічно з голою вершиною, позбавлена трави від сонячної спеки. Інші розсипані по полях в різних напрямках. У могил є свої особливі назви, наприклад: Гостра, Чорна, Широка, Гудун-могила, Козарська могила. Одна така могила стоїть собі окремо на відстані півверсти і називається Дитячою. Вона не належить до надто високих, а проте не так легко зійти на неї. А свою назву дістала вона від жахливого злочину, що трапився в давні часи.

В тому селі жив колись бідний чередник. Життя пастухів у наших українських селах гідне співчуття. Як звичайно, у пастухи йде остання жеброта, в якій нема ні коня, ні вола, хто не може орати землі, а порядний селянин ніколи в пастухи не піде уже тільки через те, щоб його дітей і онуків не ганили тим, що у їхньому роду був пастух. Ми, як відомо, давно вже пройшли період номадів, а тому не дивно, що у нас надається перевага хліборобству. Чередник не сіє, не жне, живе тим, що дають йому, а ця винагорода така, що далєбі її можна милостинею назвати. Отримує він копійок двадцять чи тридцять асигнаціями з голови, а це за рік буде — ну, гора — карбованців шість сріблом, та ще зверх того дадуть йому сала чи пшона. З того всього він повинен прогодувати і себе і сім'ю, і теплий одяг і взуття купити собі, жінці й дітям, і подушне заплатити, і панові подачу дати, бо він панщини не відробляє, а коли жінку і дітей гонять на панщину, то се за них самих, а не за нього. Народ же у панськїм селі небагатий і нещедрий на подарунки, господарі не раз кажуть йому: "Що там твоя праця? В землі не порпаєшся, косою не махаєш, сидиш собі на горбочку та приглядаєш за чередою. Хіба то праця?" А як воно придивитися уважно, то, їй же право, праця чередника і є найтяжчою. У спеку весь день печеться, а в негоду мокне, вічно він на ногах, вічно мусить пильнувати, щоб якась худобина збикана не забігла у хліб чи на сінокіс. Лягає пізніш од усіх, допоки господині не розберуть своїх корів, раніше всіх встає, щоб обійти всі двори. А коли стадо вчинить набіг на панський хліб, то чередника віддухопелять так, що цілий тиждень сидіти не зможе. Тому-то ніхто так не тішиться осінню, як пастух, бо, коли хліб зберуть, то тут уже йому привілля, всюди ходить, де лиш заманеться. А влітку йому — самі муки. Щоправда, не буває лиха без світлих, хоч і коротких, хвилин; так само й гірке для чередника літо засолоджується одним Петровим днем. Тут він із самого ранку заганяє худобу у яку-небудь кошару, а господарі мусять дати викуп, себто видати чередникові його платню. Тоді ж зверх домовленого господині приносять йому і жінці його трохи сиру, сметани, сала, і довго опісля, зітхаючи, спогадує він щасливий Петрів день.

Охрім — так звали нашого чередника — був, либонь, найбідніший з-поміж своєї

братії. Його кривобока хата рудої барви з напівзогненим димарем із хмизу стирчала окрай села майже без обійстя й огорожі. Лиш коло городу, де були посажені буряки і капуста, вціліли де-не-де рештки тину — колись він оточував цілий двір, та потроху розібрала його господиня на паливо. Охрім боявся йти на панський двір просити хмизу на пліт. Та й навіщо йому? Адже тини заплітаються на те, щоб худоба чи пташва не втікали з двору, та щоб і злодіям не так зручно було добиратися. А в Охріма не було жодної хатньої звірини окрім кішки, незвичайно худющої, приреченої добувати собі їжу полюванням. Не було в Охріма й домашньої птиці, крім горобців під солом'яною стріхою. Злодіїв теж не страхався, бо був і бідний, і лінивий, отаке собі ледащо, як кажуть у нас на Україні. Узимку, коли не можна було пасти худоби, він анічогісінько не робив і здебільша вилежував на печі, а коли така лежба йому врешті набридла своєю одноманітністю, то брався поратися в господарці, але ніколи не докінчував розпочатого. Так, приміром, коли двері в хаті щоразу відчинялися і холод добирався йому аж на піч, узявся він їх направляти. Першого місяця тільки придивлявся з усіх боків та розмірковував, з чого б то почати, а другого місяця уже стругав дерев'яного кілочка, яким можна було підпирати двері. Якраз до весни й скінчив, а тоді вже так потепліло, що двері можна було й навстежень тримати.

Жінка Охрімова була придуркуватою. Хоч у вільні від панщини дні й наймалась вона поденно полоти, гребти, жати, в'язати, але їй давали менше, аніж іншим, і навіть не вважали за великий гріх не додати всього, що слід, а доплачували кпинами — а все через те, що патякала вона більш од усіх. Не дивина після цього, що Охрімові дітваки ходили босими по морозу, а сам Охрім із жінкою і дітьми харчувалися переважну частину року самим чорним хлібом з водою. В голодний рік іноді й цього бракувало, і тоді бідна сім'я споживала солону воду з половиною. Щоправда, на городі садилася капуста, але то для чужих свиней, що мали завше вільний доступ, через те у бідної Охрімихи ні з чого було зварити борщу. В селі не без добрих людей: давали чередникові і сала, і пшона, і сиру, однак він не любив відкладати на чорний день і все, що могло вистачити й на місяць, проїдали за два-три дні. Та не стільки проїдять, скільки порозкидають так, що у них усе коти й собаки розкрадуть.

Якось увечері — се було восени — Охрім гнав череду у село і спинився з нею на пагорбі, де було недавно скошено хліб. Худоба почала жадібно об'їдати рештки колосся на стерні. Охрім сів собі збоку і заграв на сопілці "Долю". Він був майстром грати на сопілці, бо і робити їх умів, і славився ними на всі села, але грати на тих сопілках ніхто не вмів краще за нього самого. Грав переважно сумні пісні, котрі саме й пасували до його долі. Неподалік від того місця, де сидів Охрім, був яр, а за ним височіла могила, що її пізніше названо Дитячою. Охрім дедалі більше забувався у грі, а тим часом сонце заходило, а сутінки тихо спускались на землю. Тут він раптом пригадав, що уже час гнати худобу, зірвався на ноги й гукнув на корів. Дорога йшла повз могилу. Щойно він порівнявся з нею, як почув глухий удар. Зиркнув на вершок і побачив, що звідти виходить тонкий вогняний струмінь з блакитнуватим вилиском. Він витягався у повітрі, наче стріла, далі верхній кінець починав загинатися донизу, а нижній відділятися від

землі, і піднімався він доти, доки не зробився верхнім. Тоді нижній почав тікати в землю і поволі потяг за собою весь струмінь. Охрім стояв як укопаний, чекаючи на невідомо що, але марно.

— Скарб! — сказав Охрім. — Скарб перегорає! Видно, мені на роду написано його здобути. Він сам тепер мені про себе вістку подав.

З тривоною і острахом квапився Охрім додому. Поки дійшов до села, страх поступився місцем надії, вже бачив себе власником багатства, якого вартості не міг собі навіть уявити, бо не вмів рахувати далі ста. Коли він роздав корів і прийшов до хати, у ньому вже загніздився інший острах — щоб ніхто не підглянув його скарбу і не скористувався ним поперед нього.

— Ну, жінко, — сказав Охрім, оповівши усе, що бачив, — тепер ми з тобою не будемо кланятися абикому за шматок огризка, не буду я мокнути на дощі за проклятою чередою. Може, в тій могилі грошей так багато, що ми і панам за себе заплатимо, і вольну випросимо. Перейдемо у вільне село, станемо жити-поживати, щодня їсти вареники, та сало, та мед, а ти ходитимеш уся розцяцькована... рукави на сорочці вишиті... на шиї коралі червоні, ще й очіпок тобі куплю славний, весь золотий! Га, жінко?!

Охрімиха віддавалася солодким маревам про шати незгірше провінційної панії, коли її чекає мандрівка до Петербургу. Та небавом уява Охрімихи дійшла до межі, за якою пам'ять відмовляла в матеріалі, а у винахідливості відмовляла природа. Обое вирішили негайно піти й викопати скарб, доки їх інші не випередили.

— Ходімо вже! — вигукнула жінка.

— Е, кат його матері! У нас тільки одна лопата, та й вона тупенька. Не скоро такою докопаєшся, а скарби кладуться глибоко. Катай-но, жінко, чимдуж до сусідів, поки вони спати не лягли та й позич лопати. Скажи, що мовляв, грядки копатимеш зранку.

Жінка побігла до сусідки. А та, тільки-но почула, що Охрімисі спотребилася лопата, так і пирснула сміхом:

— Либонь, твій чередник вистежив скарб у могилі. А тепер ви збираєтесь цеї ночі добути його.

Все це збило з пантелику Охрімиху. Вона розгубилась. Як? Щойно тільки удвох обговорили, а вже всі знають? Оце лишенько! Вона божилась, запевняла всіма святими, прирікала на сухоти свої руки, ноги на злам, а дітей на погибель, якщо чоловік її щось подібне бачив. Сусідка, маючи її за трохи дурнувату, навіть не запідозрила, що потрапила в саму правду, і давай далі під'юджувати для сміху:

— Еге, брешти більше! Та се ж твій чоловік сьогодні побачив вогненого змія над могилою і тепер хоче з тобою добути скарб!

— Та щоб йому язик всохся! — скипіла Охрімиха. — Це все він, дурень, вам набрехав! Не вірте йому. Це йому щось привиділося, а там же ніякого скарбу нема, от присяй-бо, що не брешу. Оце дурень! Ще не встиг побачити, а вже розп'ятав! То це він до вас заходив? А чого ж мені нічого не сказав?!

Кулина (так звали господиню) й цього разу нічого не запідозрила, бо звикла

дивитися на сусідку з насміхом. Всі її так віддавна мали за лінюшку, що було дуже дивним чути від неї прохання позичити лопату. Кулина одначе дала сусідці лопату, примовляючи:

— Ну, копайте, копайте, та не забудьте й зі мною поділитися, коли знайдете.

Прибігла Охрімиха додому та й взялася сварити чоловіка за те, що він бігає до сусідки й усе розказує. В її серце закралися ревності і, не владаючи собою, замахнулася вона вже лопатою. Охрім і собі схопив лопату, але далі й квіт, обоє вчасно схаменулися, обмежившись лайками. Нарешті Охрім упав на коліна перед образами і накликав на себе усі хвороби, якщо й справді куди-небудь заходив з поля і говорив з кимось про марево. Тоді Охрімиха вирішила, що Кулина відьма і зарані змовилася з духами, щоб перешкодити їм дістати скарб.

— Хоч вона і відьма, — сказав Охрім, — а все таки скарб дістанеться нам, тому що він мені з'явився. А кому він з'явився, тому й дістанеться.

Взявши по лопаті, подались вони в поле.

— Ну, жінко, тепер нечиста сила творитиме нам різні перешкоди, лякатиме несусвітніми страхами, але ми боятися не повинні. Бо все це одна тільки мана. Коли нічого не злякаємось, то скарб здобудемо.

Охрім сміливо збіг на могилу і взявся копати.

— Чи ти ба! — вигукнув він, прокопавши з півсажня. — Оце як легко копається! Так і здається, ніби яка сила тобі землю підкидає з ями.

— На що вже я жінка, але теж не втомилася, — підхопила Охрімиха.

Копають годину, копають другу, ось уже яма на добрих чотири сажні. Раптом Охрімова лопата голосно дзенькнула.

— Скарб! — скрикнули водно обоє.

І справді, трохи підкопавши, об'явили вони великого залізного казана.

— Як же ми його витягнемо? — бідкалася Охрімиха.

— А навіщо його витягати? Ось покришка, треба підняти її. Ми виберемо з казана все, що там є, та й покинемо порожнього казана. Нехай потім хто хоче цмокає над ним губами.

З тими словами приклав Охрім свою лопату під край накривки. Але в ту мить під землею загуло й казан шубовсьнув під землю, залишаючи за собою глибоку яму, котра засипалася відразу ж землею.

— Не дається! — вигукнув Охрім. — То все бісова Кулина!

— Не який інший чорт! — підтвердила Охрімиха.

Обоє, зітхаючи, вибралися з ями, а вслід їм осипалася земля, котру вони випорпали, і могила знову виглядала неторканою.

Щастя було так близько і зникло. Охрімові стало гірко, але він готовий був примиритися з долею і розлучитися з чудовими надіями. Але не такою була його половина. Вона була впевнена, що тільки підступи Кулини завадили їм. І наступного дня, коли чоловік погнав худобу на пашу, подалася до сусідки.

— Бог з вами, сусідко, — сказала Охрімиха, — не захотіли ви нам добра. Бог з вами.

— А що, не дався скарб? — спитала Кулина, не відаючи й досі, наскільки була близька до істини.

— Не дався з вашої ласки! Якщо вже в тім силу знаєте і, коли вам самим не треба, то, будьте ласкаві, не заважайте нашому щастю. Самі помисліть, у нас малі діти, їсти всім хочеться, а нестатки... черевиків нізащо купить. Паніматко! Будьте милосердні! У ваших руках наша доля! Дозвольте взяти скарб! Бо ж то, певно, така воля Божа, щоби той скарб таки нам дістався. А що він не дався, то се ж тільки тому, що ви не дозволяєте. Паніматко! Змилуйтесь! — І Охрімиха поклонилося Кулині в ноги.

Тільки тепер почала Кулина розуміти, що її сусіди і справді шукали скарбу. Треба тепер хитро вивідати їхню таємницю. Кулина, ані зморгнувши, повела розмову так, наче б і справді усе знала:

— А чому ж ви не прийшли до мене та й тоді не поклонилися? Чого мене дурили? Таже ж ти казала, що город маєш копати, а я тобі кажу: брешеш, не город копати, а скарби шукати. А ти зачала божитися да клястися, що ні. Ото за се тобі й не дався скарб.

— Наша провина! — клялась Охрімиха. — Простіть!

— Ну, говори, — сказала Кулина, — як усе було. Та дивися не бреш. Я все наперед знаю, а тільки покори від тебе чекаю. Коли знову збрешеш, то я тебе козою зроблю.

Перелякана Охрімиха розповіла їй усе, як було, ще й дуже боялась чогось забути, чи перекрутити, бо вже так їй не хотілося ставати козою.

— Без мене ви нічого не зробите, — сказала Кулина. — А зі мною і скарб дістанете, і на користь його собі повернете. Слухайте ж, нікому щоб ані мур-мур! Самі щоб не йшли, а коли я покличу, тоді й підете зо мною. Тепер зовсім не час скарби копати, треба молодого місяця дочекатися.

Охрімиха повернула додому зі свіжою надією, що як не тепер, то на молодика, а все ж таки дістанете скарб. І знову у її уяві заряхтіли коралі, хрести й різні коштовності.

Та Кулина була не в тім'я бита, вона й не думала, та й не вміла помагати Охрімисі, а вирішила повернути на свою користь чужу знахідку. Переказала вона все своєму чоловікові Пархіму. Обоє, втішені, вирішили наступної ж ночі їхати копати скарб.

— А що ж ми будемо робити, коли, як бачиш, скарб не дається? — спитав Пархім, опам'ятавшись після першого враження. — Хіба ти якеєсь слово знаєш?

— Чула я, — сказала Кулина, — від старих людей, коли ще діувала, що скарби не даються через гріхи наші. Можуть лише взяти його такі руки, котрі зроду не грішили. От ми візьмемо із собою свою Оксанку, їй всього дев'ять літ, вона ще не встигла нагрішити й Бога нагнівити. Як докопаємося до казана, то й примусимо її вибирати звідси все, що там є.

Настала ніч, Пархім запряг свою шкапу у віз, сів із жінкою, а коло себе дівчинку посадили. Приїздивши до могили, взялися вони прудко копати.

— Чи ти ба! — вигукнув Пархім, викопавши яму з півсажня. — Як легко копається! Начеб хтось зісподу землю допомагає викидати.

— На що вже і я, жінка, а ось утоми не чую.

Копають вони годину, копають другу, ось уже викопали яму сажнів на чотири. Раптом Кулінина лопата вдарилась об щось залізне.

— Скарб! — вигукнула вона.

— Скарб! — вигукнув Пархім.

Почали зони дружно обкопувати землю і з'явився перед ними здоровенний залізний казан.

— Тепер іди сюди, дитинко, — покликав Пархім. Він узяв дівчинку і посадив коло казана.

— Бери на своє щастя.

Дівчинка без зусиль відкрила покришку казана, перед очима втішеного подружжя в казані були до самого верху срібні гроші.

— Твоє щастя! Твоє щастя! — повторювали обоє. — Вибирай та нам подавай.

Мати квапливо вистрибнула з ями, розстелила на возі рядно і наготувала лантухи. Дівчинка жменями подавала гроші батькові, а батько — матері. Таким чином небавом наклали вони піввоза. Казан виявився дуже глибоким. Дівчинка, нагинаючись, не могла уже досягнути грошей. Тоді батько посадив її в казан. Ледве тільки дівчинка простягла з казана ручки, повні грошей, раптом покришка миттєво зачинилася і казан з гуркотом провалився під землю, котра враз почала осипатися.

Жалібний крик дитини лунав з-під землі:

— Ой, тату! Ой, мамо! Ой, тату! Ой, мамо!

Батько мов божевільний вистрибнув з ями і вслід за ним запалася випорпана земля, могила стояла наче неторкана. А з могили лунало жалібне:

— Ой, тату! Ой, мамо!

— Сатана! Диявол! Візьми свої прокляті гроші! Віддай мою дочку! — голосила зрозпачіла мати. — Візьми мою душу на додаток, тільки дочку віддай! — Вона перекинула гроші з воза на землю. — Копай! Копай, Пархоме! Дитина ще жива! Дідько взяв її за гроші! Нехай віддасть назад нашу дочку, а ми йому вернемо всі його гроші!

Пархім кинувся копати знову, з відчаєм взялася за роботу й Куліна — і знову, наче хтось зісподу їм землю піднімає, ще легше копається, ніж раніше. Слава Богу, крики дитини чулися усе ближче й ближче. Ось нарешті дзвінко брязнула лопата.

— Жінко! Кидай сюди гроші!

Пархім обкопував казана, а жінка потягла рядно з грошима до ями. Та казан раптом знову з гуркотом запався під землю. Жалібний плач дитини лунав звідси і країв батькам серце:

— Ой, тату! Ой, мамо!

— Та що ж се таке! — забідкалися батьки. — За що ж ми загубили свою дитину?! Будемо молитися Богові.

Согрішили ми перед Господом. Будем каятися, просити прощення й милості.

Пархім виліз із ями і в ту ж мить вона наповнилася землею, мов і не було її тут ніколи. А глибоко з-під землі лунало:

— Ой, мамо! Ой, тату!

Жалібний крик дитини краяв їм серце.

— Загинула! Загинула! Нема рятунку! — у відчаї голосила мати, схопила себе за волосся і з диким сміхом щодуху кинулася бігти полем.

У важкій знеможі стояв Пархім над грошима. Світання прогнало нічну темряву. Голос дитини в могилі відлунював начеб усе далі, все далі, доки нарешті не став настільки слабким, що Пархім уже й сам не знав, чи чує він його насправді, чи се тільки у вусі дзвенить. Аж ось і зовсім зник. Погляд Пархіма упав на гроші.

— Гроші! Прокляті гроші! Сатанинські гроші! Продав я за вас і душу свою. Але... більше як на півкопи лиха не буде... Буду ж я з вами жити-проживати, добра світового уживати, поки чорти за вас у смолу не потягнуть.

І зібрав Пархім гроші, поклав на віз, прикрив рядном та й поїхав додому.

— Ото дурна жінка, — думав собі, — куди вона погнала? Ще чого доброго втопиться чи так пропаде. А, чорт з нею. З грошима й друга буде. Невелике цабе — жінка. Аби гроші, то їх і сотня знайдеться. А мені тепер що робити? Хіба піти до пана та відкупитися?.. Ні, стривай, дурню! Не так. Пан почне випитувати, де гроші взяв... Станеш брехати — висіче... Хоч-не-хоч, а зізнаєшся. А коли зізнаєшся, то пан і гроші забере, і волі не дасть. А я лучче приховаю гроші й нікому не скажу, та найду такого зуха, щоб мені фальшиву бомагу написав. Тоді я з тою бомагою та з грошима завіюся кудись так, що й... і заживу, як пан. Поставлю каменицю білу, в купці запишуся, чаї буду пить кожен день...

З такими планами під'їхав до хати, зліз із воза і перш за все хотів, було, гроші занести, але щойно розкрив рядно, то так і обімлів — перед ним лежали не гроші, а трухляві перегнілі кістки, мабуть, людські: тут були й черепи, і щелепи з зубами, і пальці, і коліна, і ребра... Увесь тобі чоловік розібраний на частини.

Побачивши це, похитав головою і побіг у сіни. Дістав там мотузку, став на ослін, дбайливо зав'язав петлю і накинув собі на шию, а другий кінець зав'язав на сволок. Потім відштовхнув ногами ослін й заметлявся у повітрі. Очі в нього вибалушилися, обличчя спочатку почервоніло, далі посиніло, ноги притислися щільно одна до одної, язик висолопився по горло... 1 заляк Пархім, не встигши розпрягти своєї шкапи.

Наступного дня в селі об'явилася Кулина, вся скривавлена, розтріпана. Була зовсім божевільна. Страшно вила і начеб пританцьовувала ногами, примовляючи диким голосом: "Ой, тату, ой, мамо!" Не могли від неї нічого добитися. Нічого більше вона не говорила, тільки одне: "Ой, тату! ой, мамо!"

Добрі люди взяли її до себе, та вона, поживши у них день, втекла і кілька днів без їжі й ночівлі гайсала лісами й лугами, доки не втонула в ставку. Лише завдяки щиросердному признанню чередника та його жінки дізналися, що то була за історія, що загубила цілу родину.

Відтоді прозвано страшну могилу "Дитячою". Ніхто більше не наважувався шукати в ній скарбу, знаючи, що там скарбу нема, а се тільки нечиста сила заманює людей на загибель душі і тіла.